

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:22

SAMSUN 2006

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

SAYI:22 SAMSUN 2006

Sahibi:

OMÜ İlahiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Ferit BERNAY

Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Yayın Editörü:

Doç. Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ, Doç. Dr. Yavuz ÜNAL
Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI

**Kapak Tasarımı
Dizgi & Mizanpaj
Baskı & Cilt**

Ceylan Ofset 431 14 44

Sayı: 22 Samsun 2006

BİR MUAFİYET VERGİSİ OLARAK CİZYE: - TARİHSEL VE KAVRAMSAL BİR OKUMA -

Doç. Dr. Osman GÜNER*

Uluslar veya kültürler arası ilişkiler, günümüz insanının düşünce dünyasını düne nazaran daha fazla meşgul etmekte ve bu gün küresel ölçekte yaşanan güncel sorunlar, adeta vakayı âdiden sayılmaktadır. Yaşadığımız çağın koşulları ve iletişim teknolojisinin gerçekleştirdiği yoğun bilgi transferi sayesinde, ferdi ve toplumsal yaşantımız çepeçevre kuşatılmış durumdadır. Böylesi bir atmosferde, belli egemen kültürler tarafından geçmiş dönemlere ait kavram ve uygulamalar hakkında yapılan tasvirler, farkında olmadan zihinlere zerk edilmektedir.

Bu makalemizde, İslam toplumunda farklı inanç mensuplarının Müslümanlarla birlikte yaşama isteklerine karşı sergilenen olumlu tavırın, maddî planda öngördüğü 'cizye yükümlülüğü'ne tarihsel süreçte ne gibi anlamlar yüklendiğini ve bu gün nasıl anlaşılması gerektiğini ilgili naslar çerçevesinde tahlil etmeyi amaçlıyoruz. 'Cizye' uygulaması, her ne kadar günümüz dünyasında herhangi bir pratiğe sahip olmasa da, İslam'ın uluslararası ilişkiler kuramı bağlamında bu gün bu uygulamanın nasıl algılanması ve okunması gerektiğine ilişkin fikrî çerçevenin oluşturulmasına katkıda bulunmak bir zorunluluktur. Zira bu gün Batı dünyasında İslam'ın ve Müslümanların, çeşitli manipülatif eylemler bahane edilerek hala 'şiddet' ve 'terör'le birlikte anılıyor olması maalesef bir vakiadır. Bu tür haksız ithamların her ne kadar İslam'ın mukaddes değerlerinden kaynaklanan bir yanı olmasa da, burada İslamî değerlerin doğru anlaşılması, yaşanması ve temsiliyle ilgili ferdi ve toplumsal duruşumuzun illetli oluşu hakkındaki öz eleştirilere açık olmamız gerektiği de ortadadır.

Cizyenin Tarihsel Boyutu

Geçmişten günümüze insanlar tarafından oluşturulan devlet kapsamındaki organizasyonlar, varlıklarını muhafaza edebilmek için kültürel açıdan olduğu kadar malî açıdan da muayyen bir gelir ve kaynağa ihtiyaç duymuşlardır. Günümüzde devletin aslı görevleri arasında sayılan eğitim, sağlık, sosyal ve siyasal güvenlik hizmetlerinin karşılan-

* Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi, ebubeyza@gmail.com

bilmesi, vatandaşların ödemekle yükümlü oldukları vergiler sayesinde mümkün olmaktadır. Bu işleyiş, günümüz toplumlarında olduğu gibi geçmişte de benzer uygulamaları zorunlu kılmıştır.

Bu bağlamda tarihteki uygulamalara bakacak olursak, ziraî vergiler, bina vergisi, meslek ve sanat vergisi vb.nin yanı sıra, yapılan savaşlar sonrasında galip olanın mağluptan kişi başına tahsil ettiği vergi uygulaması, milattan önce ve sonraki dönemlerde Akdeniz çevresinde hüküm süren bir çok devlette mevcuttur. Gerek Arap Yarımadası'nda, gerekse komşu ülkelerde buna benzer vergilere rastlanmaktadır. M.Ö. 745-727 yılları arasında hüküm sürmüş kral III.Tiglath-Pileser, Yarımada'nın Teymâ bölgesini işgal ettiğinde, burada yaşayanlardan galibiyet hakkı olarak bir miktar altın, deve ve baharat almıştır. Aynı şekilde Romalılar, Bizanslılar ve Sasâniler de çeşitli dönemlerde ele geçirdikleri topraklarda yaşayan ahaliden gümrük, alım-satım ve 'baş vergisi (capitus)' tahsil etmişlerdir.¹

Kutsal kitaplar da benzer bir verginin ödendiğine işaret etmektedir. Nitekim Yeni Ahit'te, bu tarz bir ödemenin yaygın olduğu belirtilirken, Hz. İsa ile havari Petros arasında geçen bir diyaloga şöyle işaret edilir: "*Petros eve dönünce İsa ondan önce söze koyulup, 'Ey Simon, ne düşünürsün, Yeryüzünün kralları vergiyi (cizyeyi) ve gümrük parasını kimden toplarlar? Kendi oğullarından mı, yoksa yabancılardan mı?' Petros, 'yabancılardan' deyince; İsa ona: 'Demek oluyor ki, oğullar serbesttir...'*"² Ayrıca Yahudilerden Ferisiler, Hz. İsa'yı tuzağa düşürmek amacıyla Kayser'e bu (cizye) vergisinin ödenip ödenmeyeceğini sorduklarında, şu meşhur sözü söylemiştir: "...*Kayser'in hakkını Kayser'e, Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya verin!*"³ Yeni Ahit, cizye (baş) vergisinin, yöneticilerin meşru bir hakkı olduğunu ve Tanrı adına bunun verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴

Kaynaklar, İslam öncesi Arap Yarımadası'nda Romalıların "*tribut*" diye bilinen 'galibin mağluptan tahsil ettikleri' bir vergiye işaret etmektedir. Kuzeyde Bizanslıların himayesi altında yaşayan bir Arap devleti olan Duc'umlular, Yemen'deki Ma'rib seddinin yıkılması üzerine kuzeye göç eden Gassâniler'den savaş sonrası fert başına 1-2 dinar arası değişen miktarda 'baş vergisi' almışlardır.⁵ Ayrıca bu vergiyi ilk kez İran kralı Enuşirvan'ın yasal hale getirdiği, kaidelerini belirlediği ve ülkesine

¹ Bk.Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s.4-8,112.

² Mattâ, 17/25-26.

³ Mattâ, 22/21; Markos, 12/17; Luka, 20/25.

⁴ Romalılara Mektup, 13/6-7: "...*Baş vergisi (cizye) ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler, atandıkları işi yerine getirirken, Tanrı'nın görevlileri olarak çalışırlar. Herkese ne gerekiyorsa onu verin. Baş vergisi (cizye) toplayana baş vergisi; gümrük kesene gümrük; saygı gösterilmesi gerekene saygı; onur yaraşana onur.*"

⁵ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, s.370-371.

tâbi müstemlekelerden olan Hire krallığından ‘gizyet’ adıyla tahsil ettiği zikredilmektedir.⁶ Ahmed b.Hanbel’in naklettiği bir rivayetten de anlaşıldığına göre, İslam öncesi dönemde Yarımada’da ‘baş vergisi’, ‘cizye’ adıyla anılmaktaydı.⁷ Aramca’daki ‘gzitha’ sözcüğü de cizye kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır.⁸ Bu bağlamda şunu hemen ifade etmeliyiz ki, galip devletlerin mağluplardan veya zayıf toplumlardan tahsil ettikleri ‘baş vergisi’ uygulaması, her ne kadar İslam öncesi dönemde Suriye ve Mezopotamya gibi Yarımada’ya komşu bazı toplumlarda mevcut olsa da, bu uygulamanın İslamî dönemde öngörülen cizye vergisiyle aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira cizye vergisine İslam toplumunda yüklenen anlam ve belirlenen hukukî statü, diğer toplumlarda uygulanmakta olan vergilendirme şekliyle muhteva ve amaç itibarıyla farklılık arz etmekteydi.

İslam toplumundaki ilk cizye uygulaması, Medine döneminin son yıllarında ortaya çıkmıştır. Medine’nin ilk yıllarında kurulan şehir devleti mensupları arasında Yahudiler başta olmak üzere önemli sayıda gayr-i müslim bulunmaktaydı. Bunlar, hazırlanan anayasa gereğince, ayrı bir dinî grup olarak tam bir eşitlik ve hürriyet içinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Katılmaları istenmedikçe savaşlara katılmak zorunda değillerdi. Ancak katılacak olurlarsa, savaşın maliyetinden kendilerine düşen payı temin etmek zorundaydılar. Müslümanlarla aynı haklara sahip, eşit katılımlı bir siyasi organizasyonda, henüz cizye gibi malî bir yükümlülük bulunmuyordu. Bu durum, Yahudilerin anayasayı ihlal etmeleri nedeniyle sürgün edilmelerine (h.4-5. yıllara) kadar devam etmişti. Hz.Peygamber, Mekkelilerle yapmış olduğu Hudeybiye anlaşmasıyla birlikte şehir devletin bağımsızlığını ve gücünü daha da pekiştirdikten sonra, komşu kabilelerle akdettiği anlaşmalarda ve İslam’a davet mektuplarında siyasi ve hukukî himaye anlamına gelen “zimmet” kavramına vurgu yapmıştır. Bu kavram çerçevesinde, hem Müslümanlara hem de gayr-i müslimlere bazı haklar tanınmış, bu dönemde Müslümanlar zekat mukabilinde bu hakları elde ederken, gayr-i müslimlere herhangi bir ödeme yapılmaksızın bu haklar tanınmıştır.⁹

Cizyenin gelişim seyri hakkında bize ipucu verecek en önemli belgeler, h.6. yıldan sonra komşu ülkelere gönderilen davet mektuplarıdır.

⁶ M.Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, X/257.

⁷ Söz konusu bu rivayette, Hz. Peygamber’in risaletinin ilk yıllarında amcası Ebû Talip hayatta iken Mekke müşriklerden bir grup ona gelerek Peygamber’i (a.s.) şikayet etmişlerdi. Bunun üzerine müşriklerin de bulunduğu o mecliste Hz. Peygamber amcasına hitaben şöyle demişti: “Ey amca, ben onları Arapların kendilerine boyun eğeceği, Acemlerin de ‘cizye verecekleri’ tek bir kelimeye çağırıyorum...O kelime, “lâ ilâhe illallah (Allah’tan başka ilah yoktur)” sözüdür...” Bk. *Tirmizî*, Tefsiru sûre 38, 1; *Ahmed b.Hanbel*, I/227, 362.

⁸ Majid Khoduri, *İslam’da Savaş ve Barış*, s.219.

⁹ Bk.Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s.124-6.

Bu davet mektuplarını, Mekke'nin fethinden önce ve sonra olmaları itibariyle iki ayrı döneme ayırmak mümkündür. Buna göre fetihten önce yapılan yazışmalarda, İslam'ın tevhid ilkesi gibi belirgin vasıflarına vurgu yapılarak ihtidâ teklif edilmekte, fakat bunun dışında cizye gibi bir yükümlülüğe işaret edilmemektedir. Bununla birlikte Mekke'nin fethi ve özellikle de Tebük seferi sonrasında, yani h.9.yılda cizye yükümlülüğünün getirildiği ilgili Kur'an (Tevbe,9/29.) ayetinin nüzulünden sonra yazılan mektuplarda ise, daha hakimane bir dil kullanılmış ve ihtidâ etmeyip kendi dininde kalmakta ısrar edilmesi durumunda cizye ödeme mecburiyeti getirilmiştir. Dolayısıyla Tebük seferini, gayr-i müslimlerden cizye talep edilmesine ilişkin faaliyetlerin yoğunlaştığı bir aşama olarak kabul etmek mümkündür.¹⁰

Tebük seferi öncesinde gayr-i müslimlerden cizye alınıp alınmadığı konusunda farklı kanaatler izhar edilmiştir. Bazı araştırmacılar, ilk cizye uygulamasının ilgili ayetin nüzulünden sonra ve özellikle de h.9. yılda vuku bulan Tebük seferi sırasında olduğunu ifade ederken,¹¹ tarihî kaynaklar ve konuyla ilgili diğer bazı araştırmalar, ilk cizye uygulamasının h.9. yıldan önce de mevcut olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Ebû Ubeyd (v.224) ve Belâzurî (v.279) gibi ilk dönem kaynakları, ehl-i kitaptan ilk olarak cizye veren topluluğun Necranlılar olduğunu kaydederler.¹² Hamidullah'a göre de, "İslam devletine bağlanmayı kabul eden tebaalar olarak cizye vergisini ilk ödeyen ehl-i kitap zümre Necranlılardır. Bilindiği gibi, bu hukukî sisteme Eyle ahalisi, h.9. yılın Receb ayında dahil olmuştur; ki bu da Tebük seferine rastlar. Bu durumda Necranlılar, aynı sistemi bu tarihten önce kabul etmiş olmalıdırlar..."¹³ Necranlı Hıristiyanlarla yapılan görüşmeler ve varılan anlaşma sonrasında kabul edilen cizye yükümlülüğü, aynı şekilde Bahreyn Yahudileri tarafından da kabul edilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla ilk cizye tatbikatıyla ilgili olarak verilen tarihlerde çok önemli bir farklılık olmasa da Hz.Peygamber, Tebük seferi öncesi ve sonrasında, İslam'ı kabul etmemekle birlikte Müslümanların himayesini kabul eden gayri müslimlerden cizye tahsil etmiştir. Müfessirlerin de belirttiği gibi, Hz. Peygamber Mekke'nin fethiyle Tebük gazvesi arasında nazil olan ilgili ayetten önce de ehl-i kitapla savaşmış ve onlardan cizye almıştır. Söz konusu bu ayet(ler), siyakından da anlaşılacağı üzere, mevcut cizye uygulamasının meşrûiyetini teyit etmekle birlikte, insanları öldürüp

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/337-338.

¹¹ Bk. Mustafa Erkal, "Cizye", T.D.V.İ.A., VIII/42; Mustafa Fayda, *Hz.Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s.118.

¹² Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, s.46 (trc.); Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s.98-99 (trc.).

¹³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/619. Bu kanatta olan diğer kaynaklar için bk. M.İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VII/312 (trc.); Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV/62.

¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/619.

mallarını gasbetmek suretiyle başkalarının dokunulmaz haklarına saygı göstermeyen, saldırgan ehl-i kitap taifesine karşı Müslümanları savaşa teşvik etmek, cesaretlendirmek ve hazır hale getirmek için nazil olmuştur.¹⁵ O halde bu ayetin nüzül tarihini, ilk cizye uygulaması için bir milat olarak görmek doğru olmasa gerektir.

Cizye vergisinin tarihsel süreciyle alakalı olarak müsteşrikler tarafından da bazı iddialar ortaya atılmıştır. Konuyla ilgili araştırmaları bulunan J.Wellhausen, himaye vergisi olarak tahsil edilen 'cizye' ile gayr-i Müslimlerin ellerinde bulunan arazilerden alınan 'harâc' vergisi arasında başlangıçta herhangi bir ayırım yapılmadığı, bunların iki ayrı vergi olarak ancak h.121 yılında ortaya çıktığı iddiasındadır. Ona göre, İslam toplumunda zamanla ihtiyaca binaen ortaya çıkan bu vergi sistemi, fakihler tarafından ilk döneme irca edilmiş ve böylelikle kutsallık kazandırılmaya çalışılmıştır.¹⁶ İslam Ansiklopedisi'ne 'cizye' maddesini yazan C.H.Becker de onunla aynı kanaattedir; ona göre de, başlangıçta fert başına konulan ve 'baş vergisi' olarak bilinen cizye ile, mülk vergisi anlamına gelen 'harâc' arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktaydı.¹⁷ Ancak konuyla ilgili 'Conversion and Poll Tax in Early Islam' adlı eserin¹⁸ yazarı Alman müsteşrik D.C.Dennett ise, Wellhausen ve onun gibi düşünen araştırmacıların iddialarının gerek metot, gerekse anlayış bakımından doğru olmadığını belirttikten sonra, başlangıçta harâc ile cizye arasında bir ayırım yapılmadığı şeklindeki iddiaların dayanaktan yoksun olduğunu, İslam fakih ve tarihçilerinin önceden mevcut olmayan bir sistemi Hz.Peygamber ve Râşid Halifelere nispet etme gayreti içerisinde olmadıklarını söyler. Esasen İslam hukukçularının ilk dönem uygulamalarına önem vermeleri ve atıfta bulunmaları, bu uygulamaların İslam hukukunun kaynağı olması bakımındandır. Şunu açıklıkla ifade edebiliriz ki, müsteşriklerin cizye ve haracın bir asır gibi bir süre geçtikten sonra sistemleştiğine ilişkin kanaatleri bu gün artık geçerliliğini tümüyle yitirmiştir. Mevcut araştırmalar bize, cizye ve haracın henüz Hz.Ömer döneminde iki ayrı vergi olarak görüldüğünü ve uygulandığını göstermektedir.¹⁹

'Cizye' Nedir, Ne Değildir?

Tarihsel sürecini ve uygulanma koşullarını ortaya koymaya çalıştığımız 'cizye'nin ne anlama geldiği, neyin karşılığı olduğu ve nasıl uygulandığı gibi sorular, cizyenin mahiyetini ortaya koyabilmek için önce-

¹⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII/312 (trc.).

¹⁶ J.Wellhausen, *Arap Devleti*, s.130-131.

¹⁷ C.H.Becker, 'Cizye', MEB.İslam Ansiklopedisi, III/200.

¹⁸ Eser, Fevzi Fehim Câdullah tarafından "*el-Cizye ve'l-İslâm*" adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (Beyrut, trz.).

¹⁹ Bk. Fayda, *Hz.Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s.80-85; Khoduri, *İslam'da Savaş ve Barış*, s.217-222.

likle cevaplandırılması gereken sorulardır. İslam'ın insanî ve beynelmilel ilişkilerde esas aldığı temel ilkeler çerçevesinde cizye yükümlülüğünün hangi bağlamda anlaşılması gerektiği önem arz etmektedir. Uluslararası ilişkilerde 'cihad'ın Müslümanlar için yadsınamaz bir yükümlülük olarak benimsenmesi ve İslamî dünya görüşünün insanlara tebliğinde müsamaha mefkûresinin önemli bir erdem olarak vurgulanması bağlamında 'cizye'yi nasıl algılamalıyız? Günümüzde cizyenin anlam dünyasını hangi çerçevede ele almalıyız? Günümüz devletler arası ilişkiler hukukunun öngördüğü 'eşitlik' ilkesinin yorumlanmasında 'cizye' yükümlülüğü nasıl bir hizmet karşılığı olarak takdim edilmelidir?

Hiç şüphesiz bu sorulara makûl ve mantıklı cevaplar bulabilmek için konuyu daha geniş bir perspektifte ele almak gerekir. İslam'ın uluslararası ilişkiler nazariyesinde üzerinde en çok durulan kavramlarından birinin 'cizye' olduğunda hiç kuşku yoktur. İslamî literatürde, İslam toplumunun bir ferdi olarak 'harbî'lerden (savaşanlardan) ayrı tutulmalarına ve himaye edilmelerine karşılık olarak alınan 'cizye' vergisi, esasen gayr-i müslimlerle yapılan zimmet akdinin bir neticesidir. Yapılan bu antlaşma gereğince, 'zimmi' statüsünü kazanan ferdin ödemekle yükümlü olduğu bu vergi, devletin eşit haklı vatandaşları arasında ve adil bir ortaklık temeli üzerine bina edilmektedir. Dolayısıyla zimmet hakkını kazanan şahıs, canı, malı ve dinine karşı gerek içeriden, gerekse dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı devletin tam bir himayesi altına alınmış olmaktadır. O halde cizye vergisi, vatandaşlık hakkını kazanmış olan gayr-i müslim tebaanın elde ettiği 'güvence' ve sanıldığığının aksine 'himaye'nin karşılığıdır ve Müslüman olmadıkları için ödemek zorunda oldukları bir bedel değildir.²⁰

Esasen gayr-i müslimlerle yapılan zimmet akdinin hedefi, Müslümanların gayr-i müslimlerle 'buluşmasını' sağlamaktır. Zira bu vesileyle İslam'ın sosyal adalet ve toplumsal ilişkilere dair öngördüğü ilkelelerin hakiki manalarını keşfeden gayr-i müslimler, İslam daveti hakkında daha sağlıklı karar verebileceklerdir. M.Hamdi Yazır'ın da belirttiği gibi, "İslâm'ın galip gelmesiyle hayra engel olanlar aradan çıkartılıp, hak ve adaletle İslâm'ın güzel ahlâkı uygulanmaya başlanınca, eski düşmanlıklar da dostluğa dönüşmeye başlar. Nitekim Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber'in o yüce ahlâkı fiilen uygulanmaya başlanınca, yirmi yıldır düşmanlığın her türlüşünü yapmaya çalışanlar bile hayretler içinde İslâm'a girmek için yarış etmişler ve çok geçmeden bütün Arabistan İslâm'a girerek o hak nuru, âlemin ufkunu aydınlatmaya başlamıştır. İlgili âyet²¹ de gösteriyor ki, cihadın asıl maksadı, düşmanlık etmek

²⁰ Said Ramazan, *İslam Hukuku*, s.167.

²¹ Mümtehine, 60/7: "Belki Allah, (şimdi) düşman olarak gördüğünüz kimselerle sizin aranızda (karşılıklı) bir yakınlık oluşturabilir: çünkü Allah her şeye kâdirdir ve çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır."

değil, dostluğu genelleştirmektedir...²² Bununla birlikte cihat konusunda zihin karışıklığı yaşayan bazı hukukçuların, gerek ‘zimmet’, gerekse ‘cizye’nin anlamını ve önemini kavrama konusunda zorlandıkları anlaşılmaktadır. Sözgelimi İbnü’l-Kayyım el-Cevziyye’ye (v.752) göre, zimmet akdiyle tebaa statüsünü kabul eden ve cizye ödemeleri öngörülen gayr-i müslimlerin bu vergi sayesinde cezalandırılmaları amaçlanmıştır. Cizye vergisi, ona ve onun gibi düşünen hukukçulara göre, bir ceza niteliği taşımaktadır.²³ Cizyenin böyle yorumlanması, dönemin şartları gereği Müslümanlarla gayr-i Müslimler arasındaki gerilimli ilişkilerin bir yansıması olsa gerektir. Nitekim Ahmed Ebû Süleyman’ın da belirttiği gibi, bu tavrın arkasında yatan ana etken, ya İslam topraklarında asırlar boyu sürmüş olan gerilim, ya Moğol ve Haçlı istilalarının oluşturduğu çatışma ortamı, yahut da İslam’ın uluslararası ilişkiler kuramını anlamadaki zihin karışıklığı olmalıdır.²⁴

O halde cizye yükümlülüğü hakkında doğru bir değerlendirme yapabilmek için ilgili Kur’an ayetini bağlamından ve hedeflerinden koparmadan okumak ve ayrıca İslam’ın ilk dönemlerindeki uygulamaları önemli tecrübeler olarak algılamak gerekir. Öncelikle Kur’an’a yöneldiğimizde, orada cizyeye şöyle bir bağlamda işaret edilmektedir:

“Kendilerine [önceden] vahiy bahşedilmiş olduğu halde [gerçek anlamda] Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Elçisi’nin haram kıldıklarını haram saymayan ve böylece hak dini din olarak benimseyip ona uymayan kimselerle, [savaş yoluyla] boyun eğdirilip kendi elleriyle cizye ödeyinceye kadar savaşın.”²⁵

Daha önce de değindiğimiz gibi, bu ayet, Mekke’nin fethi sonrasında, ehl- kitap taifesinden saldırganlık eğilimi göstererek İslam’a ve Müslümanlara karşı tavrı alan kimselerle savaşılmasını öngörmektedir. Hz. Peygamber bu ayetin nüzülünden sonra Tebuk seferi için büyük bir ordu hazırlayıp kuzeye doğru hareket emri vermiştir. Kaynakların naklettiğine göre, Peygamber (a.s.), kuzeydeki Rumlarla birlikte Lahm ve Cüzâm kabilelerinin Medine’ye yönelik bir hareket için toplandıkları ve bu maksatla öncü birliklerini Şam kapılarına kadar gönderdiklerini haber alınca ordunun hazırlanmasını istemiştir.²⁶ İslam ordusunun bu sefere çıkmasının bir başka önemli nedeni de, Tebuk bölgesinde yaşayan Kelb ve Cüzâm kabileleriyle diğer Hıristiyan grupların her fırsatta Müslümanlara saldırılar düzenleyip, Medine’ye savaş açmak için plan-

²² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII/548.

²³ İbnü’l-Kayyım, *Ahkâmu Ehli’z-Zimme*, I/22-23; ayrıca bu yöndeki değerlendirmeler için bk. Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, s.251; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, 153; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, IV/293.

²⁴ Ebû Süleyman, *İslam’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s.42.

²⁵ Tevbe, 9/29.

²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, II/165; Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülük*, II/181.

lar kurmuş olmalarıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın bu emri, saldırgan oldukları her haliyle belli olan bir topluluğa karşı savaşılmaması ve saldırganlıklarının önüne geçilebilmesi için savaş yoluyla mağlup edilerek cizye vermeye razı olmalarını sağlamaktı. Bu toplulukların kendi istekleriyle cizye vermeyi kabul etmiş olmaları, onların bir daha saldırganlık ve haksızlık yapmayacakları anlamına gelmektedir ki, bu noktada savaşın meşruiyeti de ortadan kalkmış olmaktadır. Bu durum, İslam'da savaşın, dolayısıyla cihadın amacının cizye ve ganimet elde etmek olmadığını göstermektedir.

Bu ayette, savaşılmaması emredilen ehl-i kitap taifesine ilişkin bazı niteliklere de vurgu yapılmaktadır ki, ayette bunlar, *“Allah’a ve ahiret gününe inanmamak”*, *“Allah’ın ve Peygamber’inin haram kıldığını haram saymamak”* ve bir de *“gerçek dini din olarak benimsememek”* şeklinde ifade edilmektedir. M.Hamdi Yazır, bu vasıflarla anılan kimselerin imansız, saygısız, hak ve hukuktan yoksun, saldırgan kimseler olduklarını ve güçleri tükenip İslam eli ve himayesi altına girmeyi ve buna karşılık cizye vermeyi kabul ve taahhüt edinceye kadar onlarla savaşmanın gerekliliğine işaret etmektedir.²⁷

Görüldüğü gibi, savaşın meşruiyet temeli, düşmanın saldırgan ve zalim olmasıdır. Savaş emri ancak, İslam’a ve Müslüman topluma yönelik bir saldırı yahut onun güvenliğini açıkça tehlikeye sokacak bir tehdidin mevcudiyeti halinde geçerlidir. O halde, saldırgan düşmana boyun eğdirmek, Müslümanların güvenliğini bozmalarına, hak ve özgürlüklerini çiğnemelerine ve İslam davetini engellemelerine fırsat vermemek amacıyla güç kullanmak meşru bir tavidir. Bu ayetten, muharip taraf yenilgiye uğratılıp teslim olduğu ve anlaşma yaparak cizye ödemeye razı olduklarını bildirdikleri takdirde, onlarla cizye vermeleri koşuluyla anlaşma yapma zorunluluğu doğmaktadır. Zira bu durumda savaşın maksadı hasıl olmuş ve hedef gerçekleşmiş olmaktadır. Barışa razı olmuş kimselerle savaşı sürdürmek ve bu konuda haddi aşmak meşru değildir: *“Ama eğer onlar barıştan yana eğilim gösterirlerse, sen de barıştan yana ol ve Allah'a güven: çünkü O, gerçekten her şeyi işiten, her şeyin aslını bilendir!”*²⁸ O halde eğer karşı taraf, savaşmadan boyun eğip, cizye vermek şartıyla barışa yanaşırsa, aynı şekilde barışa razı olmak gerekir. Enfâl sûresinin bu ayeti, siyakından da anlaşıldığı üzere bu hususta nazil olmuş olmalıdır.²⁹

²⁷ M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/313.

²⁸ Enfâl, 8/61. Ebû Ubeyd, Hz.Peygamber'den de bu minvalde şöyle bir hadis nakletmektedir: *“Belki bir kavimle karşılaşsınız da, onlar canları ve malları için sizden anlaşma talep edebilirler. Sakın ha, (anlaşmada belirlenenden) fazla bir şey almayın. Zira o sizin için helal değildir.”* *Kitâbu'l-Emvâl*, s.177 (trc.)

²⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VII/322 (trc.).

Muafiyet Vergisi Olarak Cizye

İslam'ın hakimiyetine boyun eğerek Müslümanlarla aynı topraklarda birlikte yaşamaya razı olan gayr-i müslimlerin, hangi maksatla ve neyin karşılığı olmak üzere cizye ödedikleri konusu, bu yükümlülüğün doğru anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle İslam alimleri, ayette sözü edilen cizye yükümlülüğünün nasıl anlaşılacağı ve bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Alimlerin cizye anlayışlarının çok farklı olduğunu bu kanaatlerden anlamak mümkündür. Mesela Mâlikî fakihleri cizyeyi, gayr-i müslimlerin öldürülmemiş olmalarının bir karşılığı olarak görürken; Şâfiî ve Hanbelîler hem öldürülmemelerinin hem de İslam topraklarında yaşamalarının karşılığı saymaktadırlar. Hanefîlere göre ise, gayr-i müslimler cizyeyi, hem canlarının ve mallarının korunmasının bir karşılığı ve hem de bir vatandaş olarak yaşadıkları İslam ülkesine 'yardım etme' yükümlülüklerinin bir gereği olarak ödemektedirler.³⁰

Çağımız müfessirlerinden merhum Seyyid Kutub, savaşın maksadının İslam davetine yönelik maddî tecavüz unsurlarını ortadan kaldırmak ve tam manasıyla din özgürlüğünü güvence altına almak olduğunu belirttiikten sonra, cizye vergisi almanın bu bağlamda ne anlama geldiğine şöyle işaret etmektedir:

“Cizye alınmasının birkaç amacı vardır ki, bunlardan birincisi, kişi cizye vermekle İslâmî otoriteye teslim olduğunu ve yüce Allah'ın gerçek dinine yönelik çağrıya maddî güç kullanarak karşı koymayacağını ilân etmiş olur.

İkincisi, kişi canının, malının, ırzının ve diğer dokunulmaz temel insan haklarının savunulması için yapılacak masraflara katkıda bulunmuş olur ki, İslâm da cizye vererek Müslümanların koruyucu kanatları altına giren gayri müslim vatandaşların bu haklarını ve dokunulmazlıklarını korumayı üzerine alır. Gerek dışarıdan ve gerekse içerden gelebilecek olan saldırılara karşı Müslüman mücahitler eliyle bu hakları ve dokunulmazlıkları savunur.

Üçüncüsü de kişi, çalışamayacak durumdaki vatandaşların geçimini ve bakımını güvenceye bağlayan İslam devleti hazinesinin gelir fonlarına katkıda bulunmuş olur. Çünkü devlet hazinesinin bu sosyal yardım görevi, gayri müslim vatandaşları da kapsamına alır, onlar ile zekât vermekle görevli Müslümanlar arasında bir ayırım yapmaz.”³¹

Bilindiği gibi, İslam toplumunda yaşayan her Müslüman, başta

³⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kurân*, VIII/73.

³¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Tevbe, 9/29.

din özgürlüğü olmak üzere hak ve hürriyetlerini tehdit eden tehlikelere karşı 'cihat' etmekle yükümlüdür. Başka bir deyişle gücü yeten her Müslüman'ın, zorunlu olarak vatan savunması (askerlik hizmeti) gibi bir yükümlülüğü vardır. Bu, öncelikle dinî bir yükümlülük olduğuna göre, İslam inancını benimsemeyen gayr-i müslim uyrukların benzer bir yükümlülük altına sokulmaları da haklı bir uygulama olmamalıdır. Bununla birlikte gayr-i müslimlerin vatandaşlık haklarının ve dinî özgürlüklerinin kapsamlı, tam bir koruma ve güvenlik altında tutulması da bir gerekliliktir: İşte Müslüman tebaayı, vatandaşlık yükümlülüklerinin bu eşit olmayan dağılımı sebebiyle bir dereceye kadar tazmin edip dengelemek amacıyla da, gayrimüslim tebaa (zimmiler) üzerine özel bir vergi yüklenmiştir. Bu itibarla cizye, yalnızca itaat ve bağlılığın bir sembolü değil, aynı zamanda askerlik hizmetinden muaf tutulmanın bir karşılığı ve ülkeyi koruma görevinin bir bedelidir. Başka bir deyişle askerî hizmetten muafiyet vergisidir.³²

Cizye, gayr-i müslimlerin İslam topraklarında askerlik hizmetinden muaf tutularak himaye edilmelerine bir karşılık olduğu içindir ki, ancak savaşabilecek erkeklerden alınmıştır. Kaynaklarda zikredilen sahih rivayetlere göre, Hz.Peygamber Muaz b.Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken, ona her yetişkin erkekten cizye alması talimatı vermiştir ki, buradan, Peygamber (a.s.) döneminde ancak yetişkin erkeklerden cizye alınmasının öngörüldüğü sonucuna varmak mümkündür.³³ Muhammed Esed de bu bağlamda cizye ayetini yorumlarken şu hususlara dikkat çekmektedir: "Ne Kur'an ne de Hz. Peygamber tarafından bu vergi için kesin bir miktar ya da nisbet belirlenmiş değildir; fakat konuyla alakalı rivayetlerin hemen hepsi, bu verginin, özellikle İslamî bir farıza olduğu için, doğal olarak gayr-i müslimlerin değil yalnızca Müslümanların ödemekle yükümlü oldukları zekât ("arınma farızası") terimiyle ifade edilen vergiden adamakıllı düşük olduğunu açıkça göstermektedir. Şu hususu da sarahaten belirtmek gerekir ki, yalnızca, eğer Müslüman olmuş olsalardı, kendilerinden askerlik hizmeti vermeleri beklenebilecek olan gayr-i müslimler, üstelik kolayca ödeyebilecekleri görülen kimseler cizye ödemekle yükümlüdürler. Dolayısıyla, kişisel durum ya da şartları bakımından askerlik hizmetinden hukuken zaten bağışık/muaf olan gayrimüslim uyruklar -Hz. Peygamber'in sünnetine, öğretisi ve uygulamalarına dayanılarak bilindiği üzere- cizye yükümlülüğünden de muafırlar; bu sınıfa giren gayr-i müslimler: (a) Kadınlar, (b) ergenlik yaşına gelmemiş erkekler, (c) yaşlı erkekler, (d) hasta ve sakat

³² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I/355. Ayrıca bk. Mevdûdi, "İslam'da Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar", OMÜ.İlahiyat Fak. Der., VII/194; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/968; Ramazan, *İslam Hukuku*, s.169; T.W. Arnold, *İntişâr-ı İslam Tarihi*, s.74.

³³ Her ne kadar bazı rivayetlerde yetişkin kadınlardan da cizye alındığına dair bilgiler varsa da, bunlar, yapılan barış antlaşmaları gereğince topluca alınan vergilerden kaynaklanmış olmalıdır.

erkekler, (e) rahipler, keşişler, ayrıca askerî hizmet için gönüllü olan bütün gayr-i müslimler de, doğal olarak cizye yükümlülüğünün dışındadırlar.”³⁴

Hız Peygamber, cizyenin gayr-i müslimleri himaye etmek üzere alındığını Teymâ Yahudileriyle yaptığı anlaşmada, “Onları himaye etmek bizim görevimiz, cizye ödemek de onların görevidir” şeklinde ifade etmiştir.³⁵ Bu anlayış, Müslüman yöneticiler tarafından uygulamaya konulmuş ve savaş vb. nedenlerle zimmileri yeterince koruyamaz hale gelince, toplanılan cizyeler onlara iade edilmiştir.³⁶ Nitekim Müslümanlar Yermük savaşında Rumlara karşı büyük bir ordu toplayınca, kuvvetlerini aynı noktada bir araya getirebilmek için, Şam'da fethedilen bütün şehirlerin savunmasını bırakmak zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde b.el-Cerrah komutanlara yazdığı mektupta, zimmilerden aldıkları cizye ve haracın geri verilmesini ve onlara şöyle denilmesini emretmişti: “Bu savaş gâilesinden dolayı sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız. İşte bu nedenle sizden aldığımız malları da geri veriyoruz.”³⁷ Daha sonra ordu komutanları topladıkları vergilerin tamamını gayr-i müslimlere geri vermişlerdi. Bu konuda Belâzurî, Müslümanların Hıms'dan alınan cizye mallarını geri verdikleri sırada, Müslüman olmayan tebaanın gönüllerinde oluşan sevgi ve merhamet duygularından şöyle söz etmektedir: “Yöre halkı tek bir ağızdan şunları söylemişti: “Tanrı'ya yemin olsun ki, sizlerin yönetim ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bize daha iyi geliyor. Şunu iyi bilin ki, Herakl'in ordusu bizler burada olduğumuz sürece Hıms şehrine

³⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, I/355. Hamidullah da cizye vergisinin zekata oranla oldukça düşük olduğunu vurgular: “Cizye vergisi ödeme mükellefiyeti altına sokulan devletin gayr-i müslim tebaası, ödedikleri bu vergiye mukabil, Müslüman tebaanın ödemek mecburiyetinde olduğu zekât vergisinden muaf ve berî tutulmuşlardı. Gerçekte sadece adam başına 1 dinardan ibaret, sabit bir vergi olan cizye'ye nazaran, yüzde hesabıyla miktarı değişken olduğu için zekât vergisi çok daha ağır bir vergiydi.” *İslam Peygamberi*, I/630.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I/278-279; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/600.

³⁶ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I/78-79; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, IV/327-8; 369-70. Mevdudî, savunmaya katılan gayr-i müslimlerin cizye vergisinden muaf tutulmaları gerektiğine şöyle işaret eder: “Müslümanların yaşadığı bölgelerde oturan Gayr-i Müslimler, dışarıdan gelecek düşman saldırılarına karşı kendi arzularıyla savunma hizmetlerine katılmak isterlerse, İslam devletinin onların bu isteklerini kabul etmesi mümkündür. Ancak bu hizmetler karşılığında onlardan cizye alınmaması gerekir. Belki yeri gelmişken şunu da açıklamak gerekiyor: Gayr-i Müslimler eğer cizye kelimesinden bir korku ve endişe duyuyorsa, hiç şüphesiz bunda katı tavırlı Müslümanların din düşmanlarına karşı kullandıkları propaganda faaliyetlerinin büyük etkisi vardır. Oysa hakikaten böyle bir endişe ve korkuya gerek yoktur. Gerçekte cizye, İslam devletinin gözetimi altındaki Gayr-i Müslimler için hazırlanmış olan emniyet ve güvenliğin bir karşılığıdır...” Mevdudî, *“İslam'da Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar”*, VII/194.

³⁷ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.150.

*giremeyecektir.*³⁸ Dolayısıyla cizye vergisi, geçmişte bazı alimlerin belirttikleri gibi bir ceza ve aşağılama amaçlı bir vergi değil, aksine Müslümanlarla birlikte yaşama iradesi gösteren gayr-i müslimlerin dokunulmaz hak ve hürriyetlerini güvence altına almak maksadıyla ödedikleri ve zekata nazaran oldukça sembolik bir yükümlülüktür.

Cizyede Hoşgörü ve Kolaylık

Tevbe sûresinin ilgili ayetinde “*hattâ yu'tu'l-cizyete an yedin ve hum sâğırûn (boyun eğdirilip kendi elleriyle cizye ödeyinceye kadar)*” şeklinde geçen ifade, çoğu müfessirlerce cizye vermekle yükümlü olan zimmilere cizyenin tahsili konusunda nasıl yaklaşılabileceği/davranılabileceğine ilişkin görüşler bağlamında yorumlanmıştır. Buna göre “*an yedin*” ifadesi, bazılarınca “hazır elden, bizzat elini uzatarak, başkası vasıtasıyla değil, çekingenlik göstermeden, nakden ve peşin olarak” diye yorumlanırken; bazılarınca da “eli iş tutan, gücü yeten, çalışıp kazanmaya muktedir olandan, geliri olmayan aciz ve fakirden değil” şeklinde anlaşılmıştır.³⁹ Ayetin devamındaki “*ve hum sâğırûn*” ifadesi hakkında ise, bazı müfessirler, ‘vermenin’ küçülmek ve boyun eğmek anlamına geldiğinden hareketle, cizye verenin içinde bulunduğu küçülmüşlük haline bir tür boyun eğiş şeklinde yorumlamışlardır. Bazılarına göre de, cizye vermenin bizatihi kendisinde, zillet ve boyun eğmek vardır; dolayısıyla cizye tahsil edilirken verenlerin ayakta, alanların da oturmuş vaziyette olmaları gerekir. Hatta ayeti böyle okuyanlardan, gayr-i müslimlerin cizye verirlerken itilip kakılmalarının, hakarete uğratılıp küçük düşürülmelerinin ayetin hükmüne daha uygun olduğunu söyleyenler bile olmuştur.⁴⁰

Ancak ayetin zâhirine bakılarak yapılan bu literal yorumların, Kur’an’ın insanlar arası ilişkilerde esas aldığı ‘zulüm ve aşırılıktan kaçınma, iyilik ve adaletten ayrılmama’ gibi temel ilkelerle uyuşmadığı görülmektedir. Zira yüce Allah buyurur ki: “*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.*”⁴¹ Müfessirlerin naklettiğine göre bu ayet, Peygamber (a.s.) ile savaşmamak ve onun aleyhine başkalarına yardımda bulunmamak üzere antlaşma yapmış olan Huzaa ve Benî Hâris kabileleri hakkında nazil olmuştur. Ayet, kendileriyle barış anlaşması yapılan zimmî ve müste’menlerin (güvence verilen) tamamını içine almaktadır. Dolayısıyla müminler, bunlardan hiç birine iyilik ve adaletle muamele etmekten

³⁸ Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, s.143.

³⁹ Bk. M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/314-315.

⁴⁰ Bk. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur’âni'l-Azîm*, II/332; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’an*, IV/293.

⁴¹ Mümtehine, 60/8.

men edilmiş değildir.⁴² Kaldı ki, İmam Nevevî de, cizye verilirken gayr-i müslimlerin küçük düşürülmesi, itilip kakılması ve hakarete uğratılmalarını çok çirkin ve Peygamber (a.s.)'in uygulamalarına yakışmayan bir davranış olarak değerlendirmiştir.⁴³

Söz konusu ayette geçen “*ve hum sâğırûn*” ifadesi, ‘gayr-i müslimlerin İslam’a boyun eğmeleri ve Müslümanlara teslim olup onların hakimiyetine razı olmaları’ şeklinde de yorumlamıştır⁴⁴ ki, kanaatimizce doğrusu da budur. Esasen böylelikle onlara, birlikte yaşadıkları topluma karşı maddî ve manevî yönden bazı şeyler borçlu oldukları hem hukuken, hem de fiilen hatırlatılmış olmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarıyla sahabenin uygulamaları, İslam’ın onlara karşı tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Peygamber (a.s.) sahabeyi gayr-i müslimlerle yaptıkları anlaşmalara sadakat ve onlara iyilikle muamele konusunda şöyle uyarılmaktadır: “*Dikkat edin, her kim anlaşmalı bir zimmîye zulmeder veya gücünün üstünde bir şey teklif ederse, ya da tahrik ederek veya razı olmadığı halde kendisinden bir şey alırsa, kıyamet günü karşısında beni bulur.*”⁴⁵ Ebû Ubeyd, Kitâbu’l-Emvâl adlı meşhur eserinde, “Cizye ve Harac ehline merhametli davranılması ve baskı yapılmamasını emreden esas ve hükümler” diye müstakil bir başlık açarak, Hz. Peygamber’in bu uyarılarına sahabenin ne denli sadakat gösterdiğine işaret eden olaylara yer verir. Sözelimi sahabeden İyad b.Ganem, cizye yüzünden eziyet gören bir topluluğu görünce, buna şöyle tepki gösterir: “Ben Allah Resûlünün (a.s.) “*Yüce Allah, dünyada insanlara eziyet ve işkence edenlere kıyamet gününde azap eder*” buyurduğunu işittim.”⁴⁶ Keza Hişam b.Hakim de, Hıms valisinin Nabatlılardan bazı kimseleri, cizyelerini tahsil için güneşte beklettiğini görünce, Peygamber’in (a.s.) sözlerini hatırlatarak onları sert bir dille uyarmıştır.⁴⁷

Hz.Ömer de hilâfeti döneminde, gayr-i müslimlerden cizye toplarken onlara baskı ve işkence yapılmasına müsaade etmemiştir. Kaynaklarda bu konuda oldukça çarpıcı örnekler nakledilir. Sözelimi Ömer (r.a.), Şam’dan dönerken güneşin altında sıraya dizilerek üzerlerine yağ dökülmüş vaziyette bekletilen bir guruba rastlar ve “Bunların suçu nedir?” diye sorar. “Bunlar cizyeyle yükümlü oldukları halde ödeme-

⁴² M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII/549-550.

⁴³ Muhyiddin en-Nevevî, *Ravdatu’t-Tâlibin*, VII/504.

⁴⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, IV/175; M.Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, X/256; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, VII/315.

⁴⁵ *Ebû Davûd*, İmâre, 33, Cihâd, 165; Beyhakî, *Sünen*, V/204.

⁴⁶ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s.63 (trc.). Bu başlık altında, cizye yükümlüsü olan gayr-i müslimlere yönelik sahabe ve tabiin döneminde ne denli hoşgörü gösterildiğine dair pek çok örnek zikredilmektedir. Bk. *A.e.*, s.63-71 (trc.)

⁴⁷ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.135; *Müslim*, Birr, 117-119; *Ebû Davûd*, İmâre, 32; *Ahmed b.Hanbel*, III/403.

ye)n kimselerdir; onlara cizyelerini ödeyinceye kadar işkence yapılacaktır” derler. Hz. Ömer: “Peki neden cizye vermiyorlarmış?” diye sorduğunda: “Verecek bir şey bulamadıklarını söylüyorlar” diye karşılık verirler. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Bunları serbest bırakın ve insanları güçlerinin yetmeyeceği şeyle yükümlü kılmayın. Zira ben Allah Resülünün “İnsanlara işkence etmeyin! Dünyada insanlara işkence edenlere, Allah da kıyamet gününde azap eder” buyurduğunu işittim” diyerek onları uyarır ve uygulamaya son verir.⁴⁸ Ayrıca Hz.Ömer, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a yazdığı bir mektupta, "Müslümanların onlara zulmetmelerine, zarar vermelerine ve helal olmayan yollarla mallarını yemelerine engel olmasını" emretmektedir.⁴⁹

Gayr-i Müslimlerin cizye ödeyebilmek için mallarını ve mülklerini satmaları da hoş görülmemiştir. Nitekim Hz.Ali görevlilere yazdığı bir mektupta, ‘onlara, cizye ve haraçlarını ödeyebilmek için ne bineklerini, ne mallarını ve ne de giyeceklerini sattırmamalarını’ emretmiştir.⁵⁰ Yine başka bir mektupta da şu talimatı vermiştir: "Onlara gerek yazlık, gerekse kışlık olsun, ne elbiselerini, ne yiyeceklerini ve ne de kullandıkları hayvanları sattırma! Para için hiç birine tek bir kamçı dahi vurma! Onları ayakta bekletme! Biz onlardan ancak ihtiyaçlarından fazlasını almakla emrolunduk. Şayet emirlerime karşı gelip aksini yaparsanız, Allah katında bunun hesabını yalnızca siz verirsiniz. Bunlara karşı geldiğinizi duyarsam, sizi görevinizden derhal azledirim."⁵¹

Ayrıca gayr-i müslimlerden yoksul ve çalışıp kazanmaktan aciz kimseler korunmuş ve müsamaha anlayışının gereği olarak yalnızca cizyeden muaf tutulmakla kalmayıp Beytü'l-Mal'den kendilerine maaş da bağlanmıştır. Bu uygulamanın sahabe döneminde olması ayrıca dikkat çekicidir. Şöyle ki, Hz.Ömer kendi hilafeti döneminde dilenmekte olan yaşlı bir zımmiye rastlamış ve neden bu hale düştüğünü sormuş; yaşlı adamın "malım yok, fakat buna rağmen benden cizye alınıyor" demesi üzerine, Ömer (r.a.) ondan cizyenin kaldırılıp, Beytü'l-Mal'den kendisine maaş bağlanmasını emrederek, ilgili memura da şu talimatı göndermişti: "Vallahi biz bu adam(lar)a insafla muamele etmiyoruz, kendimiz doyuncaya kadar yiyor, yaşlı olmasına rağmen on(lar)dan da cizye alıyoruz."⁵² Hâlid b.Velid de Hirelilerle yaptığı anlaşmaya şunları yazdırmıştı: "Onlara şu hakları tanıdım: İçlerinde çalışmaktan aciz yaşlılar bulunur veya hastalık gibi nedenlerle sakatlanıp bir belaya uğrar yahut da zengin iken yoksul duruma düşer ve dindaşlarının sadakalarıyla geçinmek zorunda kalırsa, kendisine düşen vergi kaldırılсын ve

⁴⁸ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.135.

⁴⁹ *Aynı eser*, s.107.

⁵⁰ Sâdık Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fi Makâsıdı'l-Kur'ân*, IV/113.

⁵¹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.17.

⁵² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.136; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, IV/373.

ailesiyle birlikte nafakası Müslümanların Beytü'l-Mal'inden karşılan-
sın!"⁵³

Zimmiler gerek normal yaşantılarında gerekse cizye ödemesinde bulunurken, İslam'ın tanıdığı '*kolaylık*' ilkesinden faydalanmışlar ve bu konuda onlara bir zorluk yüklenmemiştir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde, bu ilkenin bir gereği olarak cizye miktarı insanların ekonomik ve sosyal durumlarına göre takdir edilmiştir. Nitekim Peygamber (a.s.) Yemen'e gönderdiği Muaz b. Cebel'e, "yetişkin erkeklerden sadece bir dinar cizye almasını" emrederken; Hz. Ömer'in cizye yükümlülerini zenginlik ölçülerine göre üç tabakaya ayırdığı görülür. Ebû Ubeyd'in naklettiğine göre, sonraki dönemlerde Müslüman idareciler, Hz. Ömer'in belirlediğinden daha fazla cizye almadıkları gibi, askerlik yükümlülüğünden muaf tutulan kadınlar, çocuklar, hastalıklı ve iş göremez durumda olanlar ve bir de mabedine çekilmiş din adamlarından cizye alınmamasını öngörmüşlerdir.⁵⁴

Cizyenin tahsilinde, mükelleflerin durumuna göre, bazen aynî, bazen nakdî, bazen de hem aynî hem de nakdî ödeme kolaylığı da sağlanmıştı. Ayrıca zimmetinde cizye borcu olduğu halde vefat edenlerden bu borcun kaldırılması ve varislerinin ödemekle yükümlü tutulmaması da bu konuda tanınan bir başka kolaylıktır. Ebû Yusuf'un ifadesiyle, "Cizye mükellefi olan zimmî, kendisine bu yükümlülük konulduktan sonra, cizyenin tamamı ya da bir kısmı uhdesinde kaldığı halde vefat etmiş olsa, kalan cizye borcu varislerinden de terekesinden de alınmaz."⁵⁵ Kolaylık gösterme ilkesinin gereği olarak, bazen vergi oranında indirim dahi yapılabilmektedir. Aynı şekilde her ne kadar cizyenin tahsili genellikle yılda bir kez ve peşin olsa da, mükellefe kolaylık sağlayabilmek için yılda iki devrelik ödeme imkanı da tanınabilmektedir.⁵⁶ Bütün bunlar, gayr-i müslimlerin bu yükümlülüğü herhangi bir zorluk çekmeden, kolaylıkla yerine getirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Sonuç:

Bu ve benzer uygulamalar, cizye konusunda İslam'ın yüceliğini, adalet ve hoşgörü anlayışını ortaya koymaktadır. Söz konusu ayetin yorumlarından da anlaşılacağı üzere, her ne kadar geçmiş dönemlerde bu hoşgörü ve kolaylık ilkesine ters bazı yorumlar yapılmış ve müessif kimi olaylar yaşanmış ise de, bunlar hiçbir şekilde İslam medeniyetinin

⁵³ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.155-6. Hz. Ömer'in başka uygulamaları için bk. Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s.13 .

⁵⁴ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s.56 (trc.). Hadis için bk. *Ebû Davud*, *Zekât*, 5; *Ahmed b.Hanbel*, IV/341.

⁵⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.132; Serahsî, *el-Mebsût*, X/81.

⁵⁶ Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, s.131.

özüne ve hakiki değerlerine zarar verebilecek boyutta değildir. Daha önce de kısmen değindiğimiz gibi, yapılan bu tür yorumlar, yaşanan düşmanlık, çatışma ve savaş ortamının doğrudan etkisi altında kalınarak yapılmış olmalıdır. Aksi halde İslam'ın insanlar arası ilişkilerde öngördüğü hak ve hukuka saygı, hoşgörü, yardımlaşma, iyilik ve adalet ilkeleriyle bu yorumları bağdaştırmak mümkün olmayacaktır. Dahası bu ilkelere ters yorum ve anlayışlar, günümüz dünyasında çoğu toplumlarda bir arada yaşamak durumunda olan Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında yapıcı bir iş birliğinin doğmasına ve uluslararası ilişkiler alanında muasır bir İslamî modelin oluşmasına engel olacak bir yapılanmayı tetikleyecektir.

O halde her konuda olduğu gibi bu konuda da İslam'ın kalıcı ve sabit hedefleriyle, duruma bağlı ve taktik anlayışın gereği olarak görülebilecek tarihsel olayları birbirine karıştırmamak gerekir. Bu konuda Hz.Peygamber'le (a.s.) dostane ilişkileri tercih edip cizye vermeyi kabul eden Necranlı Hıristiyanlarla, ahitlerine sadakat gösterdikleri sürece Medine'de kalmalarına müsamaha gösterilen Yahudilere karşı takınılan tavır esas olmalıdır. Çağımız İslam düşünürleri de, ayrıntılar ve metinler üzerindeki şekilci, lafızcı ve dar görüşlü yaklaşımlardan kaçınarak dikkatlerini daha çok inanç ve vicdan özgürlüğünün temel ve merkezi değerleri üzerine yoğunlaştırmalıdır.